

GENTSE NACHTVERBLIJVEN

VOOR REIZIGERS, ZWERVERS EN DAKLOZEN

Luc Devriese, Adrien Brysse

Samenvatting

In korte lijnen wordt de geschiedenis geschetst van de opvang - meer bepaald het te slapen leggen - van arme reizigers, zwervers en daklozen in Gent. Dit vanaf de middeleeuwen, toen het 'werk van barmhartigheid de vreemdelingen herbergen', gebeurde in de godshuizen aan de stadspoorten (in Gent minstens vanaf 1191). In de 16de eeuw en later werden vreemdelingen zo snel mogelijk buiten dezelfde poorten gezet. Speciale aandacht gaat naar het nachtasiel in de Gentse Tinkstraat opgericht in 1888 door een journalistenvereniging. Het verhaal eindigt met inrichting (2013) van een nieuw nachtverblijf in het Nieuwland dat aanknoopt bij een heel oude traditie.

Inleiding

We schrijven 1704 en trekken even naar het buitenland. Een dolende fantast van onbestemde herkomst - nog geen zestien - die zich uitgeeft voor Formosaan (Taiwanees) en vloeiend Latijn spreekt, is op weg naar het zuiden. Uiteindelijk bereikt hij de poorten van Lyon, waar een wachter hem vraagt of hij aalmoezen wil. 'Ja' antwoordt hij heel onschuldig. De poortwachter troont hem mee doorheen de hele stad, langer dan een uur. De jongen kan hem nauwelijks bijhouden, terwijl hij verwachtingvol uitkijkt naar de grote gebouwen en kerken. Aangekomen bij een volgende poort aan de andere kant van de stad steekt de wachter zijn hand in zijn zak. 'Hier' zegt hij terwijl hij een paar koperen muntjes in de hand van de jongen stopt 'Ga nu door deze poort. Als je ooit in Lyon terugkomt krijg je van de zweep'. En hij loopt weg terwijl de jongen sprakeloos blijft staan¹.

Van te slapen gelegd bij de stadspoort (middeleeuwen) ...

Zo ongeveer ging het er ook in onze steden aan toe in die tijd. Ons beeld van het onthaal van (armel!) vreemdelingen in vroeger tijden is sterk gekleurd door wat we weten over de middeleeuwse godshuizen (*maison dieu*): de gasthuizen (gastenhuisen), hospitia (Latijn *hospes*: gast) of hospitalen, 'spitalen'. De Gentse instellingen waren niet toevallig aan de stadspoorten gelegen. Zo geeft een Gents lijstje uit 1432-1433 acht huizen voor nachtverblijf aan 'daer men daghelicx bedden dect', allen bij stadspoorten². De 'gedekte' bedden waren in oorsprong bestemd voor onbemiddelde, reizende lieden. Meer dan waarschijnlijk klopten er ook tal van dolende mensen, bannelingen en anderen, aan de deur. In hoeverre de lokale armen in de 'spitalen' geholpen werden, valt niet te achterhalen.

Overzichten van middeleeuwse hospitalen leveren een heel complex beeld op, verschillend van streek tot streek, van stad tot stad en evoluerend doorheen de tijd³. Sommige werden gesticht door abdijen (bij ons een kleine minderheid), andere door de stedelijke overheid en in een stad als Gent vooral door beroepsverenigingen. Eén kenmerk hadden ze gemeen: ze waren niet bedoeld voor medische verzorging. Dat gold ook voor de instellingen die meelaatsen herbergden: de 'zieke lieden' of 'akkerzieken' meest in hutjes buiten de stadspoorten, en idem dito voor krankzinnigen (dullen) en blinden of pestlijders in pesthuizen. In één enkel Gents godshuis werden andere, ongetwijfeld hopeloze zieken vanaf de 16de eeuw in een apart gebouw ondergebracht (of weggeborgen?). Dat was in het 'Kraakhuis' van het Bijloke godshuis, het enige godshuis dat zich in de 19de eeuw zou ontwikkelen tot een echte 'kliniek'.

De instellingen moesten zich bijna helemaal bedruipen met schenkingen⁴. Voor ons lijkt dat toch wel ongewoon. De vreemdelingen herbergen: het is een van de bekende 'werken van barmhartigheid' uit het Mattheusevangelie, een 'werk' dat in wijd uiteenlopende culturen, vooral in onherbergzame streken, terdege beoefend werd. Maar het zat dieper en ging verder. Respect voor de arme werd in het West-Europese christendom geïntroduceerd vanaf het begin van het tweede millennium. Dat gebeurde onder invloed van het oosterse monachisme (vooral de eremijten, kluizenaars) en de bedelorden, zelf ontstaan via beïnvloeding door, of analoog aan Indische geestesstromingen (hindoeïsme, boeddhisme, jaïnisme). Armoede was een deugd. Heil berustte op nederigheid en (soms extreme) zelfverloochening. En parallel hiermee ontwikkelde de lof voor de liefdadigheid en de stichting van opvanghuizen met bijhorende begiftiging in de vorm van 'eeuwigdurende' renten om deze te laten functioneren⁵.

Overigens moet men zich de situatie niet al te rooskleurig voorstellen. Het aantal voor werkelijke behoeftigen beschikbare bedden was erg beperkt. Al heel vroeg, soms al van bij de stichting, was alle behuizing van sommige hos-

pitia ingenomen door bevoorrechten gelieerd met de inrichters. Het waren geen passanten of daklozen, maar bemiddelde lieden die er een permanent onderkomen in vonden.

... tot buiten gezet (vanaf de zestiende eeuw)

Andere tijden, andere zeden. De middeleeuwse praktijk van hospitalitas (gastvrijheid) bloedde stilaan dood. Vooral in de 16de eeuw zette zich een ingrijpende mentaliteitsverandering ten aanzien van arme reizigers en thuislozen door. De eertijds aanbeden arme werd een verdachte figuur, louche zelfs, een profiteur, een mogelijke misdadiger. Het klinkt ons vertrouwd in de oren. Een Gents voorgebod uitgevaardigd in 1541 stipuleert heel precies wat er te gebeuren stond met *alle de vremde (die) duer dese stad lijden zullen, aerme wesende, ende benoudt om huerlieder nootdurst*. Ze moesten naar de hospitalen naast de poorten gaan waar ze, als het te laat was om de stad te verlaten, 'nootdurst' voor welgeteld één avond mochten krijgen. Als het *daechs ghenough es om te passeren*, moesten de armen de stad doortrekken zonder te *mendicerene ofte aelmoesene van de goeden lieden te heeschene* (eisen, vragen)⁶.

52

In die tijd voltrok zich ook een verregaande hervorming en institutionalisering van de zorg voor armen en wezen⁷. De stedelijke armenkamers werden gesticht. Het was een algemene West-Europese trend. Impulsen kwamen van de centrale besturen maar de organisatie en de financiering werd in handen gelegd van de lokale, de stedelijke overheden. De moderniteit kondigde zich aan. De godshuizen bleven bestaan maar ze werden meer en meer ingenomen door kloosterorden of ze boden enkel nog onderdak aan kopers of ontvangers van prebenden (toelagen, de 'provenden' van de 'proveniers'). Die droegen via hun nalatenschap zelf ook bij aan de financiering van de instellingen. De meeste hospitalen 'naast de poorten' verdwenen in die tijd of lieten geen passanten meer toe.

Zo ongeveer was de situatie tijdens het ancien regime. In de Franse tijd werden de godshuizen geconfisqueerd. Ze vormden als 'Burgerlijke Godshuizen' samen met de armenzorg (Bureau van Weldadigheid) op stedelijk niveau de basis van wat nu het OCMW is.

Stilaan oversteeg de daklozenzorg het enge kader van de gemeenschappen binnen de eigen stadspoorten. De horizon werd wijder. In de Hollandse tijd werden landloperskolonies gesticht die tot in de zeventiger jaren van de vorige eeuw zorgden voor (gedwongen) opvang in barre heidestrekken (Wortel ...) van meestal mannelijke 'ronddolenden', relatief ver van de bewoonde wereld. Ze

ontstonden op initiatief van de centrale overheid die ook instond voor financiering en beheer.

In de aanloop van de 20ste eeuw: het nachtsiel in de Tinkstraat

Afb. 1. Het gebouw in de Tinkstraat.

In de meeste steden met een snel aangroeiend proletariaat werden tegen het einde van de 19de eeuw nachtsielen ingericht. In Gent gebeurde dat in een nieuwbouw in de toen nieuw aangelegde Heirniswijk, dat het nachtsiel van de Tinkstraat werd (afb. 1).

Enigszins zonderling in onze ogen is dat het initiatief uitging van een kleine groep journalisten verenigd in een 'Perscomité Gent'⁷. Nadat persmensen bijna de hele 19de eeuw door met getrokken messen (en veel dodelijker wapens, vooral klerikaal - antiklerikaal) tegenover mekaar stonden, begonnen ze de noodzaak te voelen samen te werken en hun eigen imago wat op te fleuren met een filantropisch initiatief. Dat werd de oprichting en de financiering van een asyle de nuit, een nachtsiel. Dat was - uniek voor die tijd - niet - zuilgebonden. Belangrijkste initiatiefnemer en trekpaard in de beginjaren was blijkbaar Louis Tydgadt, advocaat en hoofdredacteur van het weekblad 'De Akkerbouw'⁸.

De heren van de pers maakten ruim gebruik van de mogelijkheden tot mobilisering van mensen en geld eigen aan hun werkinstrument. Dat zien we

onder meer in de door hen in hun dag- en weekbladen gepubliceerde lijsten van omhalingen gedaan of georganiseerd door de dekenen van verschillende straten en wijken (afb. 2, 3, 4). Daarnaast waren er de kapitaalkrachtige donateurs die met hun namen en bijhorende bedragen trouw vermeld werden in de verslagen van de instelling (afb. 5). De bijzonderste onder hen kregen hun naam in een gevelsteen gebeiteld (afb. 6).

HET NACHTVERBLIJF. — Onze werkersbevolking onthaalt de dekenen die rondgaan met inschrijvingslijsten, ten voordeele van het Nachtverblijf, op de hartelijkste wijze. Schier geene enkele werkmanswoning moeten zij verlaten zonder eene gift te ontvangen. De meesten drukken hun spijt uit niet veel te kunnen geven. Sommigen verlangen dat hunnen naam niet

Afb. 2. Oproep in het Morgenblad van Gent van 1 juni 1888 (UGent bibliotheek, Vliegende Bladen).

HET NACHTVERBLIJF. — De volksinschrijving ten voordeele van het Nachtverblijf behaalt den grootsten bijval. De gebuurtedeken die zich gelast hebben met het aanbieden eener lijst, beginnen de ingezamelde gelden in te brengen. Tot nu toe werden ontvangen, van de heeren :

Jan Vleurick, deken der gebuurte Oude Vest.	fr. 48 75
K. D'haenens, deken der gebuurte St-Katharinastraat	24 38
Pieter Bruyneel, deken der gebuurte Zandberg.	24 00
Jan D. paep, deken der gebuurte Brandstraat	39 77
Verplaetse, deken der gebuurte Coupuregang	29 95
Verstichelen, deken der gebuurte Tinnenpotstraat	28 10
Colpaert, deken der gebuurte Nieuwland	79 41

Afb. 3. Fragment uit een lijst van opgehaalde gelden voor het nachtasiel (cfr. afb. 2).

X^e année d'existence de l'Œuvre de l'Hospitalité de Nuit à Gand.

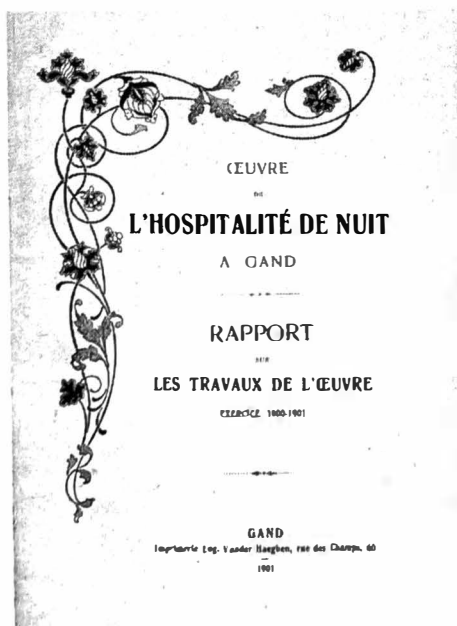
Dans son rapport sur l'exercice 1897-1898, M. Ch. Verstraete, administrateur général des asiles, constate que l'*Œuvre de l'Hospitalité de Nuit* a accompli, à Gand, sa dixième année d'existence! Fondée le 1er janvier 1888, par la section des Flandres de l'Association de la Presse Belge, elle a conquis dès le premier jour les sympathies du public et le bienveillant appui des autorités constituées.

But de l'œuvre.

Le rapporteur estime que ce résultat est dû au fait que les asiles répondent à des besoins réels et que les personnes que l'œuvre est appelée à secourir, appartiennent à une catégorie spéciale de malheureux, intéressante et digne de pitié, et qui ne peuvent trouver, nulle part ailleurs, de soulagement à leurs maux.

Ce sont des voyageurs pauvres, hommes, femmes et enfants, qui n'ont pas les ressources nécessaires pour se procurer pendant les froides nuits de l'hiver un asile, du pain et du feu. Ce sont encore des habitants de la ville, privés momentanément et par une cause fortuite, de leurs demeures et de leurs moyens d'existence; ils trouvent dans les asiles un abri provisoire de quelques jours, qui leur permet de se caser ailleurs, et de se reconstituer un modeste foyer.

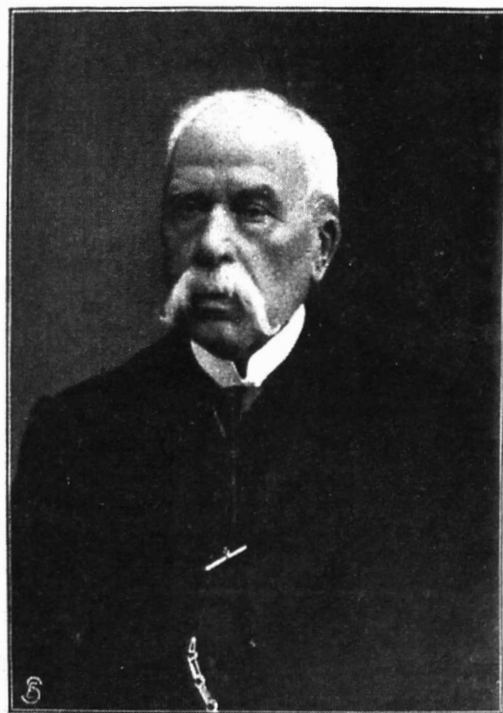
Afb. 4. Fragment uit *La Flandre libérale* (28 juni 1898).

Afb. 5. Voorblad van een van de verslagen van het 'Oeuvre de l'hospitalité de nuit' (verzameling KBOV, Kraanlei, Gent).

Afb. 6. Gedenksteen voor de voornaamste promotor Louis Tydgadt centraal in de voorgevel van het oude gebouw in de Tinkstraat. (2014)

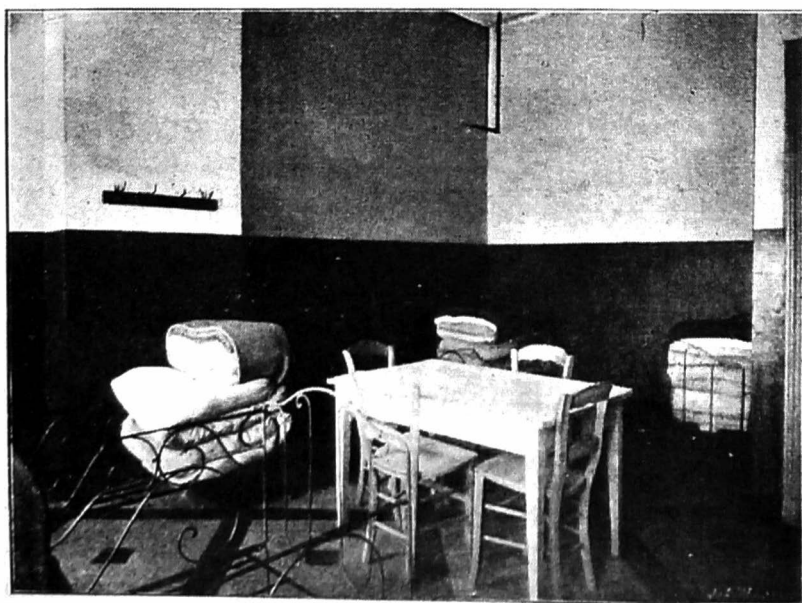
M. VAN HERREWEGHE,
Ancien directeur de l'asile de nuit.

Afb. 7. Directeur Van Herreweghe.

Het asiel stond in de beginjaren onder de leiding van directeur Van Herreweghe, die er alleszins de geschikte fysionomie voor had (afb. 7). Het reglement had als slagwoorden orde, zindelijkheid en zedelijkheid. Het was de tijd waarin 'arm maar proper' ook door de armen zelf hoog geacht werd. Tuur De Decker sprokkelde tekenende staaltjes daaromtrent uit het blaadje de Heirnisgalm. Hier een fragment uit januari 1906: 'Wat in de nachtverblijven den bezoeker het eerst en het meest in het oog springt is de ongewone zuiverheid en orde die overal heerschen. Het ware onmogelijk ergens een enkel stofje te vinden 't zij op tafels, banken, vloeren of trappen ... De zindelijkheid is ook volstrekt noodzakelijk want die ongelukkige cliënten der Nachtverblijven schitteren niet altijd door hunne lichamelijke zuiverheid als ze aankomen' (afb. 8, 9).

Er was daarom ook heel wat te doen omtrent de (dure) ontsmettingsoven voor kleren en beddengoed. Het inrichtend comité van wereldwijze journalisten wist hoe men een pleidooi voor de nodige stadssubsidie moest inkleden. Het scoorde met volgend argument een voltreffer: de subsidie zal op materieel vlak ruimschoots gecompenseerd worden door de verminderde steun aan bedelaars en landlopers en op moreel vlak door het besef dat aldus deze ongelukkigen dank zij het asiel van de bedelstaf worden gered⁹.

Na het bad kreeg de logé een avondmaal in de goed verwarmde en ruime eetzaal: een kloeke versterkende soep met groenten en gehakt vlees (1kg voor 10 personen) met een half brood (afb. 10). Om 9u trok men naar bed in de slaapzaal boven de eetzaal onder het waakzaam oog van twee bedienden (afb. 11). De hele nacht door werd de lucht verversd via een buizenstelsel. De volgende morgen werden de klanten uitgewuifd (of buiten gestoken) na opnieuw een 'gamelle' soep en een half brood verorberd te hebben.

Afb. 8. Vrouwenkamer.

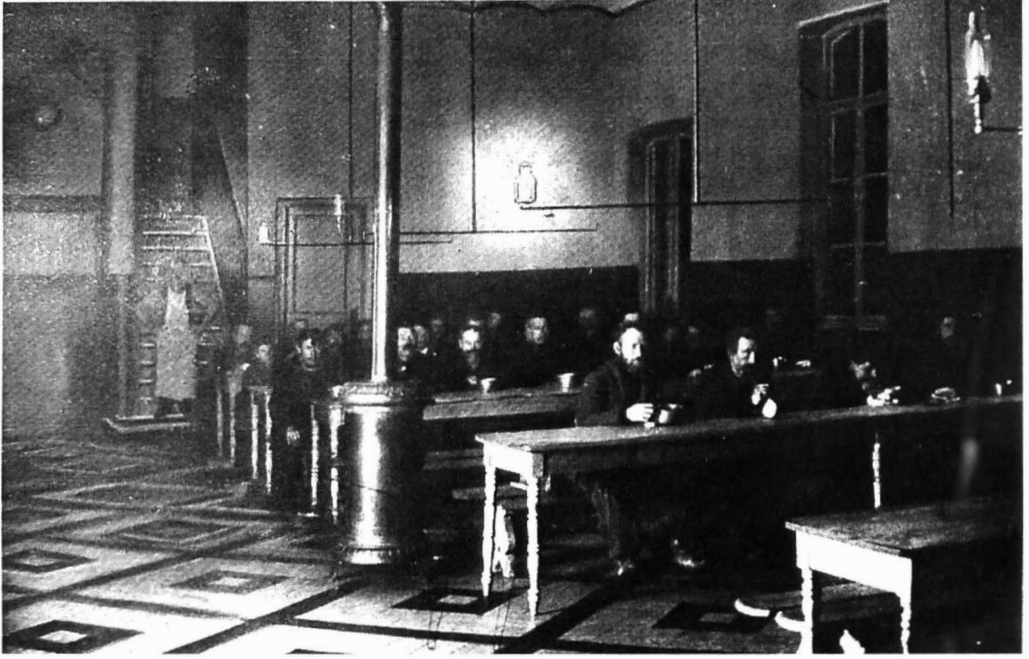

Afb. 9. Wasplaats.

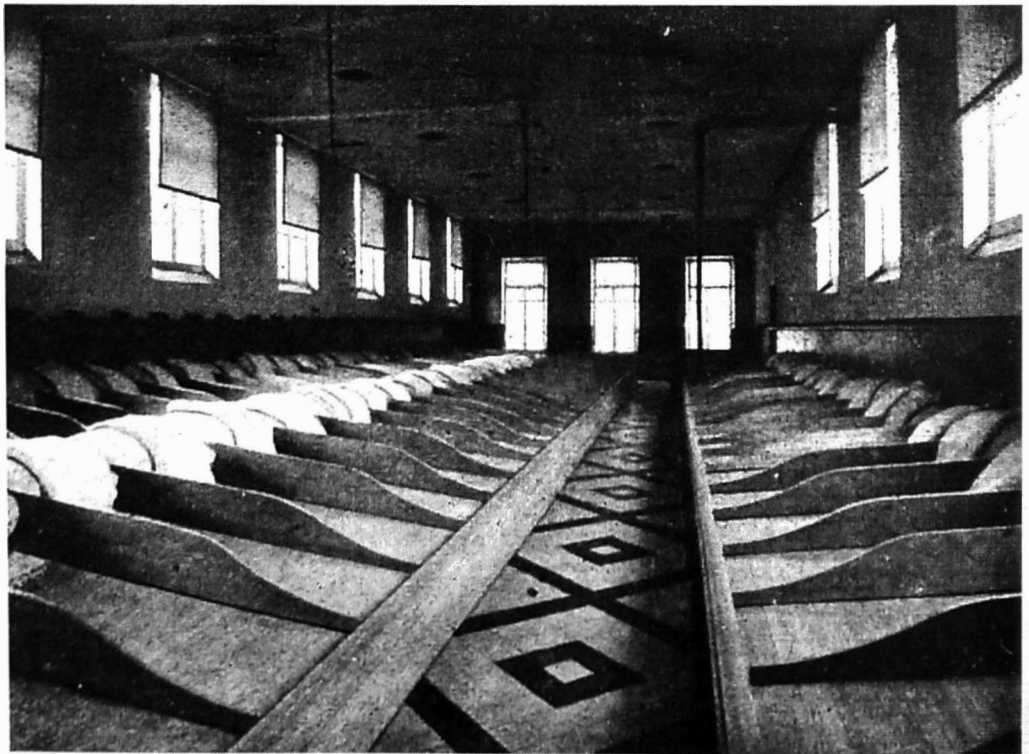
Welke mensen werden opgevangen? Dank zij de jaarverslagen van de inrichtende vereniging 'Oeuvre de l'hospitalité de nuit' die in het Gemeentebblad (destijds 'Bulletin communal') in verkorte vorm overgenomen werden, zijn we daarover goed ingelicht. De overweldigende meerderheid was mannelijk. In 1901 bijvoorbeeld waren er slechts 167 overnachtingen (met bijhorende voedselverstreking) van 34 vrouwen en 19 kinderen tegenover 4083 dito van 1972 behoeftige mannen. Veruit de meesten (1069) passeerden slechts één nacht in het asiel, 315 twee, 365 drie en de rest meerdere dagen. Eén enkele mocht 11 nachten blijven. Dat was toen blijkbaar het maximum.

Gentenaars vormden in datzelfde jaar 1901, zoals trouwens in andere jaren, een belangrijke minderheid (775 nachten). Bijna dubbel zoveel overnachtingen (1385) stonden op het conto van mensen uit andere gemeenten van de provincie en evenveel (1386) uit andere Belgische provincies. Buitenlanders waren in de minderheid. Het belangrijkste contingent vormden de Fransen (428 overnachtingen) die een 'toer' doorheen België deden: meestal over Kortrijk en Gent naar Antwerpen en Brussel en dan terug. Daarnaast nog wat Duitsers en Nederlanders en verwaarloosbare aantallen mensen met andere nationaliteiten, van zes Amerikanen tot een enkele Serviër.

Beroepsmatig vormden de dagloners en de aardewerkers (terrasiërs) het belangrijkste contingent, naast wevers en mensen werkzaam in het transport: charretiers, chauffeurs en débardeurs (lossers), met daarbij opvallend weinig zeelui (slechts 16). Ook erg weinig colporteurs (32, nochtans talrijk in die tijd). Misschien konden deze laatste twee categorieën gebruik maken van andere onderkomens.

Afb. 10. Avondeten.

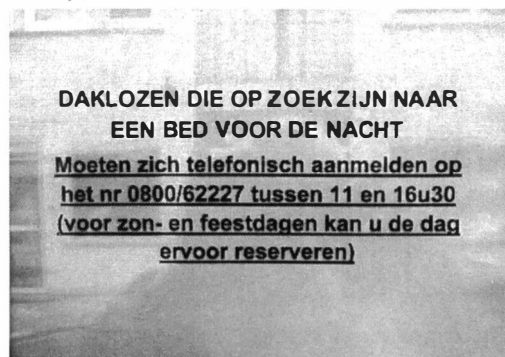
Afb. 11. Slaapzaal: een en al netheid, maar wel erg dicht bij mekaar ...

Anno 2014: nachtverblijf in het Nieuwland

We maken opnieuw een sprongetje in de tijd, slaan allerhande dikwijls complex samengestelde hulpinitiatieven over (in Gent o.a. het Clemenswerk, JAC: jongeren adviescentrum, vluchthuis voor vrouwen) en belanden opnieuw bij een instelling die uitsluitend als nachtasiel fungeert. Zeer recent kwam het tot stand in een nieuwbouw op het Nieuwland aan de Minnemeersbrug (afb. 12, 13), dicht bij het Godshuishammeke, waarvan de naam nog refereert naar een van de middeleeuwse voorgangers, het Sint-Jacobsgodshuis en even dicht bij het vroegst gestichte Gentse godshuis aan de Vlasmakkt, waar het opschrift van de kapel Saint John's church nog herinnert aan de middeleeuwse naam Sint-Jan in d'Olie¹⁰.

Afb. 12. Het nieuwe nachtverblijf in het Nieuwland (2014).

Afb. 13. Vensterbericht in het Nieuwland (2014).

We ontlenen wat hierna volgt aan de internetsite (anno 2014) van de organisator, de CAW (Centra Algemeen Welzijnswerk) Artevelde. Deze richt er het hele jaar door (behalve tijdens de Gentse Feesten) nachtopvang in voor daklozen. Dit is mogelijk dank zij de steun van de Stad Gent en het OCMW. Er is plaats voor 25 personen en het gebouw is toegankelijk voor rolstoelgebruikers en huisdieren. Het initiatief is bedoeld voor daklozen die af en toe een veilige en rustige overnachting wensen en is toegankelijk vanaf 21 uur tot 9 uur. Er wordt voorzien in een ontbijt en avondmaal en er kan gedoucht worden. Er is een beperking van 5 nachten per 14 dagen voor een zelfde persoon. De enige voorwaarde voor het gebruik van deze dienstverlening is het respecteren van de nachtrust. De nachtopvang wordt beschouwd als allerlaatste alternatief. Indien de dakloze dit wenst, wordt hij voor verdere hulpverlening doorverwezen naar andere diensten en initiatieven. De nachtopvang is bijna permanent volzet en het aantal weigeringen wegens tekort aan capaciteit wijst op de grote behoefte. Dat er enkel tijdens de wintermaanden hoge nood zou zijn aan nachtopvang wordt door de registratiegegevens volop ontkracht. De organisatie van de nachtopvang is slechts mogelijk dankzij de inzet van veel vrijwilligers.

A

De foto's van het asiel in de Tinkstraat (afb. 1, 7 - 11) werden overgenomen uit het tijdschrift *Gent XXe eeuw*, 1910, jg. 1 nr. 11, p. 92-94 bewaard in DSMG, Begijnhof, Sint-Amandsberg. Dezelfde foto's verschenen in *Oeuvre de l'hospitalité de nuit à Gand. Rapport sur les travaux de l'oeuvre 1908-1909* (Gent, 1909).

Noten

1. Licht bewerkt fragment uit Collins, P., *Banvard's Folly. Thirteen tales of renowned obscurity, famous anonymity, and rotten luck* (In vertaling: *Miskend Talent*, Vasalucci, Amsterdam, 2001, p. 157-158).
2. Stadsarchief Gent, reeks 400 nr. 1, f. 27v. Sint-Jan en Sint-Pauwel was gelegen aan de Brugsepoort, het Sint-Annahospitaal aan de Spitaalpoort (aan de Antwerpsesteenweg buiten de huidige Dampoort) en het Hebberechtsgodshuis aan de Kortrijksepoort. Aan de oudere binnenpoorten ontbraken ze evenmin: aan de Zandpoort, aan de Turrepoort, aan de Steenpoort bij de Steendam, aan de Vijfwindgatenpoort. Het godshuis van de volders was gelegen aan de Hooipoort bij de Brabantdam, dat van de wevers bij de Walpoort, dat van de schippers bij de Ketelpoort. Het was geen algemene regel, maar de associatie poort - hospitium valt op.
3. Maréchal, G. *De sociale en politieke gebondenheid van het Brugse hospitaalwezen in de middeleeuwen*. Standen en Landen, deel 73, Kortrijk-Heule, 1978, p. 31, 243 e.v.; Dicstein – Bernard, C., *Le sens de l'hospitalité à Bruxelles au Moyen Age*. In: *Hospitales van de middeleeuwen en de moderne tijden*, *Archaeologia mediaevalis* nr. 25,

Brussel, 2007, p. 69-80; Laleman, M.C., Hôpitaux et hospitalité à Gand: l'apport de l'archéologie urbaine, ibidem, p. 81-90; Maréchal, G., Naissance et premiers développements des hôpitaux urbains, ibidem, p. 91- 100; Pauly, M., Hôpitaux et léproseries entre Meuse et Rhin: approches spatio - temporelles, ibidem, p. 101-111. Over de aard van de hulp verleend in een Gents godshuis: zie Devriese, L., Het Sint-Jorishuis aan de Vijfwindgaten. Delen 1 en 2. In: *De Heraut*, 2010 nr. 2, p. 4-11 en nr. 3, p. 5-12. Over de zeer speciale situatie van de leprozen, toegepast op Gent: zie Devriese, L., 'Zieke Liederen' overall buiten de stadspoorten. In: *Ghendtsche Tydinghen*, 2012, jg. 41, p. 199-209 en 284-299.

4. Hulp van overheidswege of van kerkelijke overheden was beperkt. De stad Gent betaalde in de 14de eeuw jaarlijks voor 'torven' (turf voor verwarming) en bij speciale gelegenheden werd al eens een vaatje haring of zelfs een kan wijn geschonken aan de godshuizen. De Heilige Geesttafels verbonden met de parochies boden hulp aan de 'schamele huisarmen'.
5. Vanhemelryck, F., *Marginalen in de geschiedenis*, Leuven, 2004, p.16.
6. Stadsarchief Gent, reeks 93 nr. 26 (reg. BB), f. 312 v.
7. De Decker, T., Het nachtverblijf in de Tinkstraat. In: *Van wei tot wijk. Honderd jaar Heirnis*, Gent 1988, p. 135-140. Grotendeels hierop gebaseerd: Van Ryssel, D., Minder bekende en verdwenen locaties in Gent. Tinkstraat: een nachtverblijf voor landlopers. In: *Ghendtsche Tydinghen*, jg. 42, 2013 nr. 3, p. 208-211. De belangrijkste auteur van de verslagen in de Heirnisgalm zou de priester Gabriël Celis zijn, niet onbekend bij volkskundigen.
8. Anon. *Oeuvre de l'hospitalité de nuit. Rapport sur les travaux de l'oeuvre. Exercice 1900 -1900*, p. 5-6.
9. De Decker, T., 1988, p. 137.
10. Stichting te dateren vóór 1196. 'In de Olie' (later vervormd tot ten Dullen) refereert naar het verhaal van de marteldood van de evangelist Johannes, volgens de traditie in een vat kokende olie aan de poorten van Rome.